

Faiq Ələkbərli
AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

XIV Yaz

Milli ideoloq, filosof-mütəfəkkir, dövlət xadimi Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin tarix qarşısında ən faydalı xidmətlərindən biri də Azərbaycanın dövlətçilik məsələsini irəli sürməsidir. Onun baxışlarında demokratik respublika ideyası birdən-birə meydana gəlməmişdir. Özünün dediyi kimi, "mislil" Avropada olmayan Azərbaycan Cümhuriyyəti, demokratik əsaslara söykənən sosial sistemli bir dövlət idi. Yeni milli dövlət xalqı bu acınacaqlı vəziyyətdən qurtarmalı, xalqın öz dövləti olmalı idi. Rəsulzadə deyirdi ki, Rus kommunizminin yıxıcı və yaxıcı tətbiqatı yanında Türk demokratizminin yapıcı və yaradıcı icratı vardır. Yıxıcılıq keçər, yapıcılıq qalar. Müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyəti məhz belə bir "yapıcı" dövlət sistemi olmalı idi.

Ümumiyyətlə, milli həmrəylik təlimini, solidarizm sistemini ortaya qoymaqla Rəsulzadə milli sosial dövlət anlayışı baxımından mükəmməl bir nəticəyə gəlmişdir. Bu, Rəsulzadənin mühacirət dövründə düşüncələrində yaratdığı milli sosial dövlətçiliyin ən yeni və son forması idi. Buna milli həmrəylik (milli təsanüdcülük) adı verən Rəsulzadə hesab edirdi ki, belə bir dövlətdə həm milli-dini dəyərləri, həm də sosial-demokrat, çağdaşlıq prinsiplərini tətbiq etmək olar. O, artıq sifət solçuluqla yanaşı, radikal millətçiliyi də qəbul etmirdi. Özünün də qeyd etdiyi kimi, o, millətçiliyi nasionalizm yox, mütərəqqilik, patriotluq mənasında kəsb edilməsini önəmli sayırdı.

Rəsulzadənin millətçilik məsələsinə daha təmkinlə yaxınlaşması təbii idi. O, hər zaman mütərəqqi millətçiliyin tərəfdarı kimi çıxış etmişdir. Xüsusilə də, onun müdafiə etdiyi mütərəqqi milliyətçilik Azərbaycan türklüyünü yenidən ayağa qaldırmaq, azərbaycançılığı ortaya qoymaq üçün lazımdır. Çünki həmin dövrdə Azərbaycan türklərinin çox qismi öz milli kimliyini və mənliliyini yaxşı tanıyırdı, müsəlmançılıq, rusiyaçılıq, irançılıq adı altında assimilyasiyaya uğrayırdı. Milli kimliyini, milli mənliliyini bilmədiyi üçün də milli haqlarını müdafiə edə bilmirdi və müstəmləkə vəziyyətindən qurtula bilmirdi. Belə bir məqamda millətin öz milli kimliyini, milli varlığını ortaya qoyması üçün mütərəqqi milliyətçiliyə, vətənpərvərliyə ehtiyac yaranırdı.

Digər tərəfdən, ilk dənəm-

lərdə sosial-demokrat, liberal-demokrat ideyalarının tərəfdarı kimi çıxış edən Rəsulzadə sonralar anlayacaqdı ki, mütərəqqi sinfi mübarizə ilə də nəyisə əldə etmək mümkün deyil. Əgər sinfi mübarizə olacaqsın, bundan öncə bir millət olaraq türklər özlərini tanımalıdır. Millət olaraq özünü tanıyıb sinfi mübarizə aparın xalqla, milli kimliyindən xəbərsiz sinfi mübarizə aparacaq xalq arasında böyük fərq var. Birinci halda öz milli kimliyini tanımayan millətin uğursuzluğa uğrayacağı bəllidir. Ona görə ki, onun haqlarını "proletar sinfi" adı altında başqa millətlər mənimsəyəcəklər. Necə ki, Sovetlər imperiyasının

qaynağı, 1918-ci ildə elan olunan istiqlal bəyannaməsindəki demokratik əsaslardır. Əldə edilmiş milli istiqlalı yenidən qazanmaq əvvəlki kimi yeni nəslin də idealıdır: lakin bir şərtlə: yenidən qurulacaq Azərbaycanda əski ictimai uyğunsuzluğa, siyasi haqsızlıqlara meydan verilməyəcək, sosial həmrəylik və ədalətin təminatına

bu sədaqət, bu sevgisi ilə o, Azərbaycan xalqının məhəbbətini qazanmış və qəlblərdə əbədi məskən salmışdır. Rəsulzadə prinsipə sədaqətin, məfkurəyə bağlılığın, səbr və fədakarlığın, əzm və qüdrətin timsalı idi. 20 yaşında "İnsanlara hüriyyət, millətlərə istiqlal!" arzusu ilə siyasi həyata atılmış Rəsulzadə "İnsanlara hüriyyət,

Rəsulzadə bir ideoloq kimi ümumiləşdirə bilmişdir. Belə ki, türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək kimi "üçlü" düsturda Azərbaycan türklüyünə əlavə edən Rəsulzadə, bununla da bir tərəfdən azərbaycançılığın əsasını qoymuş, digər tərəfdən milli demokratiyanın şəxskülündə əvəz rol oynamışdır. O, yeni dövrdə Azərbaycan

Bu məqalə Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu, ilk cümhurbaşkanı, milli ideoloq Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 140 illik yubileyinə ithaf olunur.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Azərbaycan cümhuriyyəti

da "sovet milləti" adı altında xüsusi əhəmiyyət veriləcəkdir".

Gənclik dövründən yaşlarından fərqlənən Rəsulzadənin hansısa siyasi təşkilatlarda fəaliyyət göstərməsindən asılı olmayaraq, əsas məqsədi Quzey Azərbaycana azad və milli-demokratik bir ölkə kimi görmək olub. Xüsusilə də, türkçülük, islamçılıq və çağdaşlığa əsaslanan azərbaycançılığın yaranmasında Rəsulzadə mühüm rol oynamışdır. Azərbaycan Türk dövlətçiliyinin bərpası olunmasında və milli istiqlalın qorunub saxlanılmasında müstəsna əməyi olan Rəsulzadə son dövr Azərbaycan Türk tarixinin yetişdirdiyi dəyərli milli mütəfəkkirlərdən biri olmuşdur. M.B.Məhəmmədzadə yazır: "Azərbaycan xalqının taleyinin bir parçası olan Rəsulzadənin mənalı həyatına, dolğun yaradıcılığına bu gün anı bir nəzər salmaqla biz Vətənə, müstəqil Azərbaycana sədaqət timsalı böyük bir şəxsiyyətin canlı obrazı ilə görüşürük. Sözsüz ki,

millətlərə istiqlal!" fikri ilə də 72 yaşında həyatla vidalaşdı. Lakin ömrünün sonuna qədər bu inam onu tərk etmədi".

Öncə İslam dinini sosial-demokratizmle uzlaşdırmağa çalışsan, sonralar bunu milli ideya çərçivəsində inkişaf etdirən Rəsulzadə, bütün hallarda dini siyasətdən kənar hesab etmişdir. İslama münasibətdə həmişə dəyişməz və sabit mövqe nümayiş etdirən Rəsulzadənin dində intibahın tərəfdarı kimi çıxış etməsi də təbii idi. Çünki dində durğunluq olanda, cəhəlin təsiri altında qalanda, millətin xeyrinə deyil, zərərinə işləyir. Bu gün Azərbaycan Respublikasının mühüm atıbutlarından biri bayrağımızda çağdaş ruhlu islamçılıq öz əksini tapması da Məhəmməd Əmin ideyalarının praktiki nəticəsidir.

Bizcə, Hüseyinzadə, Ağaoğlu və Topçubaşının müasirləşmək-qərbləşmək-avropalaşmaqla bağlı bir-birinə yaxın və ziddiyyətli mülahizələrini də

Türk aydınları arasında ilk dəfə, ümmətçilikdən millətçiliyə üz tutaraq milli ideyanın təməl prinsiplərini işləyib hazırlamışdır. Çünki 1915-ci ildən işiq üzünə "Açıq söz" qəzetində ilk dəfə olaraq "müsəlman", "tatar" əvəzinə "türk" sözünü işlədən, "Biz türkükl!" deyən Rəsulzadə olmuşdur.

Milli ideoloq azərbaycançılığı da çox dəqiq ifadə etmişdir. "Azərbaycançılıq demək, istiqlalçılıq deməkdir. Bir istiqlalçılıq ki, tarixin ən böyük müəssəsi (qurucusu) olan milliyətin dövlət olmaq üzrə müzəffər yürüşü deməkdir. Azərbaycançılıq demək, böyük Türk irqinə mənsub bir millətin istiqlalını qazanmaq üzrə başlanmış şanlı bir mücadilədir. Azərbaycançılıq eyni zamanda, bir hüriyyət və mədəniyyət hərəkatıdır ki, onun ən bariz sifəti xalqçılıq və milli hakimiyyət əsasına bağlılıqdır". Rəsulzadə Azərbaycan milli-demokratiyasının əhəmiyyətini, digər cərəyanlardan, xüsusilə "sosialistlər"dən fərqlənən doğru izah etmişdi: "Sosialistlər"lə bizim fərqi bundadır ki, onlar beynəlmillətçidirlər, biz isə demokratik millətçi. Millətçi demokratiyanın nə qədər camaata faydalı, zamanı tələbinə müvafiq olduğunu Qafqaz təcrübəsi göstərərək, isbat edərək göstərə bilərəm ki, məsələn, gürcü sosial-demokratiyası camaata nicat vermək üçün nasional-demokratlıq üsulundan başqa bir çarə tapmadı".

O, Azərbaycan Milli ideyası ilə yanaşı, Bütöv Azərbaycan ideyasının da müəllifi olmuşdur. Başqa sözlə, Rəsulzadə bir tərəfdən, azərbaycançılığın türkçülük, islamçılıq, qafqazçılıqla bağlılığını daima qoruyub saxlamış, digər tərəfdən Bütöv Azərbaycan ideyasını bizlərə miras buraxmışdır.

Milli həmrəylik təliminə isə son dərəcədə inanması bir daha göstərir ki, o milli ideoloq kimi Azərbaycan Cümhuriyyətinin yalnız siyasi-hüquqi deyil, sosial-fəlsəfi və ideoloji anlamda da memardır. O, elə bir memardır ki, Rəsulzadə ideyaları əldə əsas tutularsa, milli dövlətimiz həm bütövləşmək, həm də əbədi yaşamaq gücünə qadirdir.